

Thomas Mann több mint két éve halt meg, az érdeklődés azonban nemhogy csökkent, de fokozódott iránta. Hazájában sorozatosan hozták forgalomba műveit, amelyeket a hitlerizmus idején nem ismerhettek meg s utána is csak nehezen szerezhetett meg a fiatalabb német nemzedék. A polémiák újból magasra csaptak körülötte, bár a politikai síkról inkább bölcséleti vagy vallási síkra tolódtak át. S alighanem először történt, hogy egy kortárs irodalmi továbbélését annyira módszeresen szervezték meg, mint az övét. Kelet-Berlinben Thomas Mann-Archivum létesült, amely feladatának tűzte ki, hogy „örködjék Thomas Mann írásainak tisztaságán, előkészítése összes munkáinak kritikai kiadását és összegyűjtse tevékenységének tanúságait“. Nagyjában hasonló célokat követ a Thomas Mann-Társaság is, amely Zürichben alakult meg, azzal az előnnyel, hogy a család adománya révén rendelkezik az író teljes irodalmi hagyatékával: könyvtárával és kézírataival.

Annyi bizonyos, hogy ami Mann egyéniségét és életművét illeti, bőséges tere nyílik a kutatásnak és mérlegelésnek — jelenti ki *Louis Leibrich* is abban a hatalmas tanulmányában, amelyet a *Critique* tett közzé. Rése van ebben annak a körülménynek is, hogy nem találunk még egy másik íróat, aki oly fáradhatatlanul dolgozott volna annak a képnek kialakításán, amelyet önmagáról kívánt hátrahagyni az utókorra. Nincs Mannak jóformán egyetlen írása sem, amelyet ő maga is ne bírálgatott és magyarázatott volna. Ezzel azonban korántsem könnyítette meg a vélemények leszűrését. Csaknem valamennyi esetben ugyanis esztétikájának legvitathatóbb s etikájának leggyöngébb oldalairól nyúlt hozzájuk. Nem csoda, hogy ezeket a megnyilatkozásait alaposan kihasználhatták

Mann rovására mindazok, akikben amúgyis volt némi rosszakarát. Jellemző példa Mannak az a későbbi beismerése, hogy a „Királyi fenség“ viszonylagos sikertelenségéhez ő maga is hozzájárult, mert amikor szétküldték a kritikuskoknak, a kiséző levélben a regényt „epikus gúnyolódásnak“ nevezte. Még súlyosabban estek latba azok a megjegyzései, vagy többé-kevésbé bizalmas közlései, amelyekben egyes műveinek nemcsak ironikus vagy éppenséggel frivol vonásait hegyezte ki, de egyenesen nihilista eszmékkel kacérkodott, holott az igazság az — mondja Leibrich —, hogy élete és munkássága állandó és győzelmes küzdelem mindenféle nihilizmus ellen.

Ha azonban Mann maga nem is interpretálja műveit, a kritikus feladata akkor is kényes és nehéz. Nem könnyű különválasztani nála: mi az, amit az „ember“ valóban átélt, s mi az, amit a „művész“ egyszerűen csak elképzelt? Meglehetősen bizonytalan a kapcsolat az író és alakjai között. Mann egyénisége nem zárult be a külső befolyások előtt, ugyanakkor azonban az alkotó folyamat hatására belső hullámmázásokon ment át, úgy hogy bár egyénisége egy eleven központi mag köré tömörül, mégis örökös „levéssé“ válik. A mese kalandjai annyira magukkal sodorják a szerzőt, hogy utána nem egyszer kinos erőfeszítésére kerül, míg vissza tud találni a valósághoz.

*

Pedig Mann alapjában, a lelke mélyében realista volt. Ha nem is tudott soha teljesen és egyértelműen fölébe kerekedni antirealista kísértéseinek, mindaz, amit álmodozásnak és szertelenségnek kell minősíteni nála, voltaképpen túlzott értelmi tevékenységből eredt, amellyel agyonbonyolította a valóságról közvetlenül szerezhető megismeréseket.

Schiller és a német romantikusok hatása alatt esztétikai elméletet dolgozott ki magának. Alapvető tétele ennek, hogy a művészet a szellem játéka, amelyben a művész teljes szabadságnak örvend. Nem szabad alávetnie magát a külvilág nyomásának, sem elfogadnia a maga felajzott vérmérsékletének zsarnoki törvényét. A szellem nem hódolhat be egy eleve rögzített gondolatnak, amely uralkodnék rajta, hanem az kell, hogy csupa fordulékonyság és szuverén vezérlő maradjon. A világ ugyanis nem más, mint folyékony látszatok mozgó tömege, amelyet a megismerő alany kénye-kedve szerint rendezhet el. A mindenség és a dolgok szemlélésének ez a módja jut kifejezésre az irodalmi ironiában, ahogyan Mann a fogalmat értelmezi: nem csupán a valóság oldódik szét, hanem maga az egyén is, akinél a valóságot magáévá kell tennie. Az ironia engedi meg a művésznek, hogy sokféleképpen magyarázhassa a valóságot, s ez menti fel az alól, hogy vele szemben egyetlen és végleges magatartást tanúsítson. Ha pedig mindezek ellenére mégis megtörténik, hogy határozottan állást foglal, akkor ennek oka nem valami tárgyi szükségesség vagy ellenállhatatlan belső ösztönzés, hanem egy egészen pragmatikus elhatározás. Szépen példázza ezt a „Varázshegy“ Hans Castorp-ja, akivel kapcsolatban a szerző már a regény elején megkérdi: vajon melyik párthoz fog egy napon csatlakozni?, Castorp azonban még a regény végén is hol Nanhta, hol Settembrini egymást kizáró nézetei felé hajlik. S még kirívóbban példázza Felix Krull, aki oly háttartalanra tágítja belső szabadságát, hogy egyszerre csak arra döbben rá: tetszése szerint látja nagy-nak vagy kicsinynek a dolgokat, s az egyetlen kérdés, amely felmerül előtte: vajjon mi az érdeke, az-e, hogy nagy-nak, vagy az, hogy kicsinynek lássa azokat? Jogot for-

mál tehát arra, hogy önkényesen tulajdonítson nekik értéket, anélkül, hogy egy pillanatra is eszébe jutna, hogy az értékeket — legalább is bizonyos mértékben — elégséges kényszerítő erővel hámozzhatjuk ki a velük való érintkezés konkrét tapasztalatiból.

Ez a fölényes függetlenség, amely a jelenségek tárgyi oldalát sem méltatja figyelemre, nyitotta meg az utat az expresszionizmusnak. Utóbbi Mann ekként definiálta: „Művészi irányzat, amely heves ellentétben az impresszionizmus passzív modorával és érzékelési, valamint kifejezési módjának alázatos jellegével, a legmélysegebben megveti a valóság másolását és helyébe a szellem teremtő radikalizmusának szuverén és robbanékony elhatározásait ülteti.“ A realizmus-hoz viszonyítva már a naturalizmus is expresszionista kisiklás volt — mutat rá Leibrich —, mert a kifejező erőnek dobta áldozatul az igazság árnyalatait. Az 1895-ös év induló írója nem menekült a hatása alól ennek a technikának, amely eltörzítja a valóságot. A „Lujzácska“ elején például kertelés nélkül megmondja, hogy az elbeszélés elemeit éppen hóhortosságuk miatt válogatta össze és foglalta „matematikai szerkezetbe“. De egyik legutolsó regénye, „A kiválasztott“ is a szinte szürrealista művészet valószínűtlen csodálatosságába megy át harangjaival, amelyek maguktól megszólalnak, és hősével, aki sünszerű lényvé zsugorodik, hogy tizenhét éven át kibírhasson egy lassított folyamatú életet. Nemesak pályája kezdetén, de annak vége felé is áthágta tehát Mann a realizmus józan szabályait. Az az érdeklődés is, amellyel az absztrakt művészet problémái iránt viseltetik, mind a zenében, mind a festészetben, ugyanebből a hajlandóságából ered. Anna Tümmeler a nem-figurális festéssel kísérletezik, Adrien Leverkühn, noha alkalmazkodik a kompozíció megsza-

bott rendszeréhez, valójában az abszolút zenei szabadságot képviseli.

Az absztrakciónak ez a kedvelése serkenti Mann-t a nyelv messzezenő függetlenítésére. Önállóságot szeretne biztosítani a kifejezés eszközének, szemben az anyaggal, azaz a dologgal, amelyet ki kell fejtenie. Amikor a számkivetése idején keletkezett írói alkotásait elemzi, azt fejtegeti Mann, hogy ő a nyelvnek saját létet tulajdonít, olyan létet, amely bizonyos értelemben elválik az alaptól. „Pontosan ezekben az években — úgy mond — tevékenységem egyre tudatosabban nyelvművelő munkává alakult. Az volt a szándékom, hogy kipróbáljam és elbűvöljem az összes játékait annak a nagyszerű orgonának, amelyet a nyelvünk jelent, össze akartam foglalni és tovább akartam fejleszteni a német nyelv állományát és a német próza kifejezési lehetőségeit.“ Mann feltételezi, hogy a nyelv úgyszólván tárgyi létező, amely alkalomadtán maga is befolyásolhatja a külső valóságot. Ezt az eszméjét még tovább viszi az író, amikor „A kiválasztott“-ban megvillantja annak a lehetőségét, hogy elvetve az egyedi konkrét nyelveket, a „nyelvhez, mint ilyenhez“ emelkedhetünk. „Mert úgy áll a dolog, hogy az elbeszélés szelleme olyan szellem, amelynek függetlensége az elvontságig megy, olyan szellem, amelynek eszköze a magában való nyelv, s mint ilyen, maga a nyelv tekinti magát abszolútnak s mit sem törődik a helyi nyelvjárásokkal és a nemzeti nyelvistenségekkel. Hiszen ez többistenhívés és pogányság volna. Isten: Szellem, és a nyelvek fölélt ott van a Nyelv.“ Szerencsére a teoretikus a gyakorlatban nagyon alatta maradt kifejezett becsapásának — jegyzi meg Leibrich —, s a regény, amelyben megpróbálkozott a kivitellel, ebből a szempontból is elhibázott mű.

Világos, hogy egy olyan elme,

amelyet ennyire le tudtak kötni az elméleti vizsgálódások, nem maradhatott közömbös az ideológiák irányában sem. S valóban, Mann több ideológiát is magáévá tett azzal a céllal, hogy irodalmilag hasznosítsa azokat. A dekadencia pszichológiája, amiből Nietzsche rendszeres elméletet csinált, kétségkívül gazdag és reális anyagot nyújtott neki, ugyanakkor azonban ártott is a pszichológiai tények közvetlen megfigyelésének és tárgyilagos megismerésének. Így a „Fiorenza“ igen pontosan tükrözi a keresztény aszkézisről vallott nietzschei felfogást, miszerint ez az aszkézis nem más, mint a gyöngéek hatalmi akarata, holott pedig ezzel — jelenti ki Leibrich — könnyedén leegyszerűsít egy sokkal összetettebb valóságot. Schopenhauer, miközben megszerkesztette az integrális pesszimizmusra vonatkozó tanítását, még nagyobb mértékben hamisította meg a valóságot. Mann kezdetben mégis teljesen elsajátította ezt a nézőpontot. Az 1896-ban írt „Kiábrándulás“ hőse azt igyekszik bizonyítani, hogy semmi sem éri meg az átélés fáradsalmait, jöllehet ezt kirívóan cáfolják az élet közvetlen tapasztalásai. Ha igaz is van a regény hősének, amikor ostorozza azokat a költőket, akik hangzatos szavakkal magasztalnak és álcáznak egy gyakran középszerű valóságot, ő maga viszont ellenkező értelemben stilizálja a létet, csakis azért, hogy a pesszimizta bölcselő kívánságának megfelelően semmi egyebet ne kelljen levonnia belőle, mint az egyhangúság és csömör melabús érzését.

Ezeknek a sötét elbeszéléseknek fiatal szerzőjét sem téveszthették meg sokáig a saját túlzásai. Igazában Mann csak 1914-ben merült bele az ideológiai légkörbe. Annak az erkölcsi kiborulásnak nyomában, amelyet a háború hozott magával, Mann spekulatív eltökéltségei hirtelen és rendezetlen változásokon mennek át. Hogy megvédje a píl-

lanat sugallta ösztönös döntéseit — írja Leibrich —, több éven át hordja össze az igaz és a hamis eszmék hatalmas tömegét s kombinálja azokat olykor kibogozhatatlan ideológiai egyveleggé. A Nietzsche-utódok összes gondolatait, amelyeket már Bertram és Klages kiaknázott, s különösképen a hirhedt ellentéteket: élet-szellem, lélek-értelem, zene-ész, kultúra-civilizáció — sorjában mind felkapja. Ezeknek a szöges szembeállításoknak jegyében újraértékeli multját és pártjára kel egy olyan életfelfogásnak, amely jó felerészben feláldozza a valóságot. Az ironikus várakozásnak, amely hagyta létezni az ellentéteket, most a választás lép a helyébe, amely eltörlí vagy érték-teleníti az ellentétek valamelyikét. Így azután Mann oly gazdag világa útban van ahhoz, hogy aggasztó módon elszegényedjék ezekben az esztendőkbén, az író pedig ahhoz, hogy belezárkózzék egy olyan magányosságba, amely veszedelmes szellemi szárnyalására.

Bizonyos magányosság elválaszthatatlannak látszik az írói mester-ségtől. Ez a fő vonása az „író” jelenségének — állítja Mann is a saját tapasztalása és teremtő elképzelései nyomán. Az író, akit ő mindenkor művésznek nevez, elszakad-tan él a többi embertől, és pedig szellemi felsőbbsege miatt. Ezt a tételt illetően Leibrich érdekes azonos-ságra utal Maupassant és Mann között. „Az író — mondja Mau-passant — arra van kárhoytatva életében, hogy mindig és minden alkalommal visszénye legyen ön-magának és visszénye másoknak, hogy önmagát szemlélje akkor, amikor érez, csalekszik, szeret, gondol-kodik, szenved, és soha ne szenvedjen, gondolkodjék, szeressen, érezzen úgy, mint mindenki: őszin-tén, nyiltan, egyszerűen.“ S Mann: „Ah! ha csak egyetlen egyszer, egyetlen éjszaka, mint ez itt, nem kellene művésznek lennem, csu-pán ember lehetnék! Csak egyszer

kicsúszhatnám az átok parancsa alól, amely felém harsogja: nincs neked megengedve, hogy légy, az kell, hogy nézz; nincs neked megengedve, hogy élj, az kell, hogy teremts; nincs neked megengedve, hogy szeress, az kell, hogy megismerésedet gyűjts! Ha csak egyszer élhetnék, szerethetnék és dicsérhetnék gyermeked és egyszerű érzéssel!“ Maupassant beleőrült annak tapasztalásába, hogy az irodalom egy gyökeresen hamis létezési módra kényszeríti. Mann — szerencséjére — beérte azoknak a szélsőséges tapasztalatoknak pusztá elképzelésével, amelyeknek tragikus valóságát oly megrendítően igazolta Maupassant sorsa.

*

Mert ha a valóság el is mosódik olykor az elme mesterséges kitalálásai mögött — tér vissza bevezető megállapításához Leibrich —, mégis a realista ösztön az, ami diadalmaskodik Mann munkájában. Mi több, nem egyszer a valóság adottságaihoz való teljes odakötöttségről beszélhetünk nála. Már első regénye, a „Buddenbrookok“, oly közelről írta le a Hansa-környezetet és oly híven rajzolt meg személyeket, hogy a könyvet kulcsregénynek tekinthették. Jóval később a „Doktor Faustus“-ban is bizonyos gyöngédtelenséggel használt fel olyan helyzeteket és eseményeket, amelyeket a családi intimitásból kölcsönzött. Figyelemreméltó, ami a „Frigyes és a nagy koalíció“ esetében történt. Mann azert vállalkozott erre az esszére, hogy felszítta a német nemzeti érzést, megmutatva a hasonlóságot 1756 és 1914 történeti viszonyai között. Természetes lett volna tehát, hogy II. Frigyes portréjából inkább apológia, mint szatíra sikerüljön. Am az ellenkezője következett be: az író oly szorosan alárendelte magát a való tényeknek, hogy egyszerűen képtelen volt hazafias szándékai javára eltorzítani azokat. A porosz király erkölcsi gátlástalanságát és emberi tu-

lajdonságainak elfajulását ekkora szigorral még soha ki nem teregették. Mutatja, hogy az igazság leküzdhetetlen erővel kényszeríti rá magát az egyes jellemre.

Nem kétséges, hogy általában a tudás, az ismeretek bősége a realizmus legjobb támasza. Mann polgári kereskedő környezetben nőtt fel s így tapasztalásból és megfigyelésből ismerhetett meg sok olyan dolgot, amelyek azután közvetlenül szerephez jutottak műveiben. Folyton megvolt benne a vágy, hogy kiegészítse és szélesítse tudását. Amikor a középiskola után 1893-ban Münchenbe ment, a történelemre és a közgazdaságtanra vetette magát, hogy jobban megértse a földi világot. Akkor is, utána is Goethét, a nagy realistát, tekintette példaképének. Szenvedélyes módszerességgel gyűjti az adatokat, hogy szilárd alapra építhesse irodalmi alkotásait. Foglalkozott a festéssel és a zene kérdéseivel. Hogy milyen behatóan, bizonyosság rá a „Doktor Faustus“ és a „Varázshegy“. Mindvégig érdekl az orvosi tudomány. Már a „Felix Krull“ elején kifejti, hogy nemcsak az orvosnak, a művelt nem-szakembernek is jogában áll a test titkainak kutatása. A nagy jelenet, amikor a hős megtevéstől tökéletességgel játszik meg egy epilepsziás rohamot, e betegség kifejlődésének és tüneteinek hibátlan ismeretén nyugszik. Ugyanezt mondhatjuk el a sok más fizikai és pszichikai bántalomról is, amelyekkel az író különböző műveiben, a „Buddenbrookok“-tól „A megcsalt“-ig találkozunk. Tümmler asszony rákja csak egyik utolsó tanúsága ennek. Az orvosi tudomány szükségyszerűen elvezette Mann-t a biológiához is. Hans Castorp kötelességének tartja, hogy elmélyedjen annak minden ágában, még a nagyon újszerű biokémiában is. A „Felix Krull“ igazolja, hogy az öslénytannal sem lépünk halott területre: ez a tudomány tárja fel az élet formáinak történeti alakulását.

Ezek a tanulmányai győzik meg Mann-t arról, hogy azok között az összetevők között, amelyeknek eredője az ember, helye van a szellem valóságának. Az embert nemcsak fizikai vázának jellegzetességei és koponyájának méretei teszik emberré, hanem a szellemi lendület is, amely áthatja s amely például arra is rákényszeríti, hogy imádják az Istenséget. A „homo Dei“, miként Mann a „Varázshegy“-ben meghatározza az emberi nemet, történeti fejlődése során egyre pontosabb és tisztább eszmét dolgoz ki magának az isteniről. Ez a tárgya a „József és testvérei“ nagy biblikus regénynek is. Az „emberi“ tudományok, amelyeknek legyezője tágra nyílik a mitológia és a teológia között, itt egészen természetesen emelkednek elő a természettudományokból. Az ember éppen az a lény, akiben egymásba kapcsolódik a természet és a szellem. S Mann, aki értelmi strukturájánál fogva idegenül áll szemben minden monizmussal, mindig ügyel is arra, hogy organikus összetettségében lássa meg és értse meg az ember valóságát. Ezért van az — véli Leibrich —, hogy Mann ember-szemléletét épp úgy odaállíthatjuk Jean Rostand, mint Pierre Teilhard de Chardin feltevései mellé.

Hogy az embert igazi lényegében megismerhessük, Mann szerint újból bele kell helyezni „totális miliójébe“, a világmindenségbe. Innen a spekulációk a kozmoszról, amelyeket bőségesen nyújt a „Felix Krull“, de már előtte is megpendít a „Tonio Kröger“. A csillagos ég láttán a Balti-tenger fölött az elbeszélés hőse nem Kantra és az erkölcsei törvényre gondol, hanem „egy híres francia író (Paul Bourget-ről van szó — jegyzi meg Leibrich) értekezéseire a világ kozmológiai és pszichológiai felfogásáról“. Mann e két nézőpontnak váltakozóan hol az egyikére, hol a másikára helyezkedik s így jut el az egységesítő látására annak, amit

„tér-időbeli létezőnek“ nevez. Mind a térben, mind az időben a valóságosnak egészét igyekszik megjeleníteni az író. Ezzel az egybefogó képességgel, az „Überblick“-kel, amely által a megismerő alany magához öleli és áttekinti a dolgok sokféleségét, ruhazza fel az író Józsefet, de főleg ő maga az, aki ezt a képességet magas fokon bírto-
kolja.

Amit Mann sajátos szellemi beállítottságának mondhatunk, vagyis a játékoság és az irónia kedvelése, ez is ahelyett, hogy ártana realizmusának, kiváltképpen hozzásegíti ahhoz, hogy egyre jobban megragadja a valóságot. Leibrich szerint Elizabeth M. *Wilkinson* helyesen mutat rá Mann esztétikájáról szóló tanulmányában, hogy Mann lát-
szólagos elszakadása érdeklődésének tárgyaitól adja meg neki a lehetőséget arra, hogy hozzáférközzék benső lényegükhöz. „A művészet paradoxonja — írja *Wilkinson* —, hogy ha nem játéknak fogjuk fel a művészetet, sohasem jutunk el ahhoz, ami igazában a komolyságát teszi. A látszat ereje és erőnye, hogy lehántja a dolgokról egyéb céljait — gyakorlati, értelmi és erkölcsi rendű céljaitak — és tiszta mivoltukat vetíti szemünk elé.“ Az iróniát Mann a mélyebb megismerés és a helyesebb értékelés mód-
szereként alkalmazza. Az irónia nála a visszautasítása annak, hogy válasszunk a látszólag ellentétes eszmék között, míg ki nem merítettük az összeegyeztetés valamennyi lehetőségét. A „vagy-vagy“ alternatívája helyett Mann sokkal termékenyebbnek itéli a koegzisztenciáét: „nemcsak-hanem is“. S bizonyos, hogy ez az álláspont különösen megfelel a jelenkor szükség-
letének — fűzi hozzá Leibrich. Mann ellene van annak az intellektualista gőgnek, amikor a gondolkodó azzal hízeleg magának, hogy megismerte az igazságot, utána pedig már küldetésének tartja, hogy ha kell, erőszakkal is rákényszerítse másokra. Az igazságok Mann szerint mindig csak részigazságok, s az emberiség legtöbb baja abból származik, hogy a részigazságok abszolút és autonóm tanokká igyekeznek válni, holott az emberiség üdve a szintézisükben rejlenék. Ezért tér ki Mann bármiféle egyetemes végkövetkeztetés elől, a részleges döntéseknek pedig ezért tulajdonít csupán mulandó értéket. Ahogy „Goethe és Tolsztoj, a szellem mestersége“ című megrázó esz-
széjében írja: „A nagy dolgokban, az ember dolgaiban minden döntés elsietettnek és kiforratlannak bizonyulhat. Az igazi cél nem a választás, hanem az egyeztetés, az összhang valószínűsítése.“ Mann realizmusa tehát nagyon is „tolális“ — állapítja meg Leibrich —, de nem „totalitárius“. Nem zár ki semmit abból, ami valóságos és értékeset a világ nyújt nekünk. Előtte a szelle-
mi rend valóságai sem süllyednek a semmibe. S Mann kimagasló érdeme éppen az — emeli ki Leibrich —, hogy rávezette a realistákat: számoljanak azzal, hogy a szellemi tényező létezik.

*

Thomas Mann — nyilván, mert ilyen a természete — jóval fogékonyabb az állhatatlanság és a zavarkeltés elemei, mint a megnyugvás biztosítékai iránt. Ezért ad műveiben kiváltságos helyet azoknak az erőknek, amelyeket veszedelmeseknek tart az emberre, főleg a szerelemnek, a zenének, a betegségnek és a halálnak. Kritikusai — állítja Leibrich — még nem vilá-
gították meg annak a szerepnek fontosságát, amelyet az erotizmus visz regényeiben, kétségkívül azért nem, mert Mann élete mitsem mutat hőseinek szenvedélyes féktelenségéből. A zenét Mann a bujasságéhoz hasonló kártékony jelleggel terheli meg, ami Leibrich szerint eléggé önkényes eljárás. Arról, hogy mekkora előszeretettel veszi elő Mann a betegség és a halál témáit, sok észrevétel hangzott el

eddig is. Leibrich véleménye azonban az, hogy bár Mann kifejezetten vonzódik ahhoz, ami beteges, mindenkor elsősorban mint művész foglalkozik vele, miután ezt az anyagot még kevésbé aknázták ki előtte irodalmilag. S ahogy a sok-sok idézetet és szembeállítást olvasuk Leibrich tanulmányában, egyre világosabban és meggyőzőbben bontakozik ki a tény, hogy Mann hősei kizárólag a maguk saját életét élik s megteremtőjük csak bizonyos háttérig azonosul velük. „Őszintén szólva — írja Mann egyik levelében — csak régi szokás nálam, hogy amikor dolgozó asztalomnál ülök, a tagadásnak és az iróniának adom át magamat, mert egyébként dicsérek, szeretek és élek.“ És ha Castorp a szanatóriumban marad, hogy végül is ágyba feküdjék, maga a szerző, akinek tüdeje körül szintén fel akartak fedezni valami fogvatékosságot, nagysítozva ott hagyta a „varázshegycet“, hogy a síkságon folytassa írói tevékenységét. S amíg Nietzsche, Dosztojevskij, Hölderlin vagy Kleist áldozatul dobták oda magukat, hogy kitágíthassák az emberi tapasztalás területét, kockára vetve egészségüket, lelki egyensúlyukat és földi boldogságukat, addig Mann távol van attól, hogy az áldozatkészség ugyanilyen szellemében izelje végig a rosszat.

Végeredményben Mann minden odafordulása a rosszhoz, a betegséghez és a halálhoz úgy tűnik fel, mint egyszerű magatartás, amelyet nem tudni, miért erőltetett magára. Leibrich szerint azonban igazságtalanok lennénk, ha egy írónál az őszinteség hiányának minősítenők azt, amit az utca emberénél az önvédelem normális és jogos reakciójának fogadunk el. Azok a nagy írók, akikkel Mannt szembeállítják, nem haboztak végigvinni tragikus sorsukat, de nem szabad felednünk, hogy nekik nem is volt más választásuk, mert szabadságukat megsemmisítették a természete-

tük patológikus ferdülései. Goethénél és Mannál viszont megvan még a szabadság, egyikük sem „megszállott“, ők nemcsak egyezkedhetnek beteges hajlamaikkal, de ellent is állhatnak nekik.

Ami lehetővé tette Mannak, hogy épségben kerüljön ki a rosszal vívott csatározásokból, politikai hivatásának felfedezése volt — állítja Leibrich. Már a „Buddenbrookok“-ban fontos teret kapnak a gazdasági és társadalmi kérdések, amelyeket Mann tökéletes tárgyilagossággal, de kritikai szellem és bármiféle változtatási szándék nélkül taglal. A „Fiorenza“ és a „Királyi fenség“ már több jelét adja annak a felismerésnek, hogy a művész nem korlátozhatja magát a rossznak kutatására, hanem elő kell mozdítania az élet új és jobb formáit is. Mann igazi politikai szerepvállalása azonban mégis csak az első világháború után kezdődik, amikor a reakciós nacionalizmus és a totalitárius nemzeti szocializmus ellenében védelmére kel a demokráciának és az emberi értékeknek. A humanizmus szelleme Mannál a politikai felelősség tudatába megy át — állapítja meg Leibrich. Mann rájön, hogy a humanizmusnak, ha teljessé akar válni, meg kell nyilvánulnia a közélet síkján is, és hogy a politikai cselekvés minden író számára a társadalmi funkciójából eredő sajátos kötelesség. Mann sem 1945 előtt, sem utána nem „a Nyugat szemével“ nézte a problémákat, hanem — mint Leibrich kifejezi magát — „kozmoszik tekintettel“, amelyet a világ evolúcionista felfogása érlelt ki nála. Ennek ellenére vagy éppen emiatt azonban Mann élete vége felé mélységesen csalódottnak érezte magát. Az a benyomás alakult ki benne, hogy a gyakorlatban hatástalanok a szellemi erők s ő maga is, mint művész, hajótörést szenvedett a történeti valóság formálásában.

Szellemi tevékenységének kudarc-

ca vetette fel Mann számára a hit kérdését. Hosszú időn át felhozták vele szemben, hogy nincs metafizikai álláspontja és hiányzik belőle a vallási érzék. Leibrich, aki erről az oldalról is már ismételten vizsgálta Mannt és levelezésben is állt vele, nemcsak tagadja ezt, hanem egyenesen azt állítja, hogy Mann egész életének és minden munkájának „vallási ideológia“ az alapja. Mann egyik cikkében, amely „Kereszténység, demokrácia, barbárság“ címmel még 1938-ban jelent meg, kifejezetten a kereszténységet igényli magának. „Mint protestáns — írja ebben — szellemi formámat és strukturámat születésem és neveltetésem révén a német protestantizmustól kaptam.“ S itt nem egyszerűen taktikai közeledésről van szó, amire az anti-hitlerianus küzdelem készítette — hangoztatja Leibrich —, hanem valódi meggyőződésről: az író nemcsak szolidárisnak érzi magát a keresztény szellemmel, da áthatottnak is tőle. A keresztény „szellem“ azonban még nem keresztény „hit“. S ha Mann hitét egyáltalán „hitnek“ nevezhetjük, akkor az ő hite — miként J. Guéhenno jellemezte — „különös egy hit“. Mann sokat beszél és ír Istenről, de nincs pontos elképzelése Isten és a világ viszonyáról. Az ő mindenségében Isten gyakorlatilag távoltartja magát az emberek ügyeitől. Nem ritkán úgy tűnik fel, mintha Mann az Istenben is — ugyanúgy, mint a sátánban — csupán szimbolumot látna. Bizonyos, hogy regényeinek egyetlen szereplője sem részeseül közvetlen isteni segítségben. Mannnál az Isten semmiképpen sem élő jelenlét vagy tragikus távollét, miként Pascalnál és Bernanosnál.

Mannak az a hitvallása, amelyet „A mulandóság dicsérete“ tartalmaz 1952-ből, minden gondolati szépsége mellett is világosan agnosztikus. Szerinte az ember nem ismerhet fel más aktív és fejlesztő elvet, mint az időt. Az ember kül-

detése vagy adottsága, hogy megszentelje az időt. Arra kell szakadatlanul törekednie, hogy tökéletesítse önmagát, eljusson legmagasabb képességeihez és a mulandóból kiragadja mindazt, aminek nem szabad elvesznie. A természetében rejlő lehetőségeket magának az embernek kell megvalósítania, számításon kívül hagyva bármiféle metafizikai rendű segítséget vagy bizonyosságot. Az egyetlen dolog, amire támaszkodhatik, felelősségének közvetlen érzése. „Lelkem mélyén — írja Mann — egy feltevést dédelgetek: hogy a teremtménynek, amely kifakasztotta a mindenséget a semmiből, ugyanúgy, mint az élet születésének a szervetlen világból, egyetlen célja az ember volt, és hogy ezzel egy nagy kísérlet történt, amelynek kudarcra, az ember hibájából, egyet jelentene magának a teremtésnek kudarcával.“ S hozzáfűzi Mann, mintha még jobban ki akarná domborítani álláspontjának feltevése jellegét:

„Akár így van, akár nem, jó lenne, ha az ember úgy viselkednék, mintha így volna.“ Voltaképpen tehát a haladás iránti érzék az, aminek Mann vallásos értékét tulajdonít. Életbölcseletére jól illik az a megjelölés, amelyet Leibrich használ: „progresszizmus“. Mann egyik önmagyarázó írásában is ezt olvassuk: „Ha meg kellene határoznom, hogy én magam mit értek vallásoságon, ezt mondanám: figyelmesség és engedelmesség. Figyelmesség a világ belső átalakulásai iránt, a végbemenő változások iránt, és pedig akként, hogy megértsük, mi az igaz és az igazságos. Engedelmesség, amely nem késlekedik hozzáigazítani az életet és a valóságot ezekhez az átalakulásokhoz, ezekhez a változásokhoz, s ekként jogaiba ültetni a szellemet. Bűnben élni annyit, mint a szellem ellen élni, ragaszkodni figyelmetlenségből és engedetlenségből ahhoz, ami túlhaladott és elavult, s továbbra is abban akarni élni.“

Ha tehát Mann kereszténynek tekintette is magát, nem gondolnám, hogy ama nézetei nyomán, amelyeket „vallásiaknak“ nevez, bármelyik keresztény vallásközösség övéi közé számíthatná. Nem keresztény életszemlélet, hanem lényegesen racionalizmus az, aminek utolsó éveiben hirdetője lett. Ezzel a racionalizmussal azonban mégis rokonszenvezhetünk, mert sok tekin-

tetben közel áll hozzánk. A többi között azért is, mert ezt a racionalizmust elmélyíti az irracionális meglátása és ismerete is. Főképpen azonban azért, mert Mann racionalizmusa magában foglalja azt a köteleességet, hogy eleget tegyünk a szeretet törvényének, amely az igazságosság és a testvériség uralmát szentesíti.

A KIS ÚT

Nagyon szeretem a Szentírást és nem kétséges előttem, hogy az élet igéit tartalmazza minden ember számára. Nem egyszer azonban zavarba jövök. Az az érzésem, mintha helyenkint ellenmondások volnának benne, és nem tudom minden mondatát behelyezni abba a csodálatos rendszerbe, amit Jézus tanításaként ismerek. Így, úgy érzem, hogy Jézus szavai: „Aki nem gyűlöli atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, testvéreit és nővéreit... nem lehet az én tanítványom“ (Luk. 14, 26), nem egyeztethetők össze a felebaráti szeretet parancsával. Hasonlóképpen a talentumokról szóló példabeszéd: „Akinek van, még adnak, hogy bővelkedjék, akinek pedig nincsen, attól még azt is elveszik, amije van“ (Mát. 25, 29), mintha szociális igazságtalanságot hirdetne, mintha az Ursten is a tehetőséget segítené és a szegényt sújtaná!

A Szentírás nem egy, a jámbor tartalmú, épületes könyvek sorában, hanem maga *A könyv*. Könyv, amely isteni sugalmazásra készült. Könyv, amelynek elsődleges szerzője maga az Isten, amely éppen azért nem egyszerűen szép és mélytartalmú, isteni gondolatokat közvetít számunkra, hanem első lapjától az utolsóig Isten szava. Isten szól benne az évezredek útján járó emberiséghez, hogy segítse őket a földi élet vándorútján hazatalálni, segítse őket kidolgozni azt a programot, amit Ő örök tervei szerint tőlük vár. Szent Pál azt mondja: „Minden Istentől sugalmazott Írás hasznos a tanításra, az intésre, a feddésre, az igaz életre való nevelésre, hogy Isten embere tökéletes és minden jócselekedetre kész legyen.“ (2 Tim. 3, 16.) Tehát valóban a legfontosabb feladat megoldásában, céljának megvaló-

sításában segítője az Írás az embernek, hogy tökéletes, hogy minden jócselekedetre kész legyen. Valóban az élet igéit tartalmazza. Az egyháztörténelem nem egy nagy emberről tud, akinek az Isten a Szentírás olvasásán keresztül fordította meg életútját, mutatta meg életfeladatát (pl. Szent Ágoston). Ha nem is ilyen csodálatos, az életet gyökeresen és hirtelenül átforgató kegyelemként jelentkezik a Szentírás ereje és hasznossága, az életet tápláló forrás marad az minden ember számára, azzal a titokzatos törvényszerűséggel, hogy minél mélyebben és minél kitartóbban merít valaki belőle, annál csodálatosabb bőségben, annál kifogyhatatlanabban és annál ízesebben adja gazdagságát. Olyan mint a tenger. Aki csak a partról nézi, az élvezheti csodálatos színeit, aki reá merészkedik, az már megtapasztal